

AZERBAYCAN'IN BDT'YE ÜYELİK SÜRECİNDE TEMEL DİNAMİKLER

Araz ASLANLI

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC),
İktisat ve İşletme Bölümü,
arazaslanli@gmail.com

Özet

Bu makalede Azerbaycan'daki iktidarların genel dış politikası çerçevesinde Azerbaycan'ın BDT üyeliği süreci analiz edilecektir. Öncelikle BDT'nin kuruluş sürecine Azerbaycan'ın tutumu üzerinde durulacak, daha sonra ilk dönemde Azerbaycan'ın bu örgütün dışında kalmasının nedenleri, en sonda ise Azerbaycan'ın BDT'ye üyelik süreci değerlendirilecektir. Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üyelik süreci ve genel olarak eski Sovyet coğrafyasındaki entegrasyon süreçlerine ilişkin politikası Azerbaycan dış politikasının en çok izlenen boyutlarından birisidir. Bağımsızlığın ilk yıllarında iç ve dış politikada yaşadığı istikrarsızlık Azerbaycan'ın BDT ile ilişkilerine de yansımıştır. Bu dönemde hem kamuoyu hem de politikacılar arasında Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasının taraftarları ve karşıtları arasında ciddi fikirsel çatışmalar yaşanmıştır.

Azerbaycan'ın BDT ile ilgili resmi politikası öncelikle devleti yönetenlerin (devlet başkanlarının ve bazı dönemlerde devlet başkanın yetkilerini vekaleten kullanan parlamento başkanlarının) dış politika anlayışları çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan Ayaz Mütellibov BDT'ye katılım konusunda çok istekli, Ebulfaz Elçibey BDT karşıtı, Haydar Aliyev ise daha dengeli bir tavırla BDT'ye katılımdan yana bir çizgiye sahip olmuştur.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, BDT, Kolektif Güvenlik Antlaşması

THE BASIC DYNAMICS OF AZERBAIJANS'S MEMBERSHIP PROCESS IN THE CIS

Abstract

In this article we will analyze the CIS (Commonwealth of Independent States) membership process of Azerbaijan within the framework of the general foreign policies of the governments in Azerbaijan. First, we will lay emphasis on attitude of Azerbaijan towards the CIS establishment process, then consider why Azerbaijan opted out of this organization in the early period, and at least evaluate the membership process of Azerbaijan in the CIS. Azerbaijan's policy in relation to the CIS membership process and in general to the processes of integration in the former Soviet geography is one of the most observed aspects of the foreign policy of Azerbaijan. Instability experienced in the domestic and foreign policies had been reflected on the relationship of Azerbaijan with the CIS as well. In that period the serious clashes of ideas had come through between the followers and opponents of membership of Azerbaijan to the CIS both among the public and politicians.

The official policy of Azerbaijan with regard to the CIS took shape mainly pursuant to the foreign policy understands of the persons governing the country (presidents and in some periods the speakers temporarily acting as a president). Among them Ayaz Mutallibov was very anxious on the subject of joining the CIS, Abulfaz Elchibey was the CIS opponent, and Heydar Aliyev had a line towards joining the CIS with a balanced manner.

Keywords: Azerbaijan, CIS, Collective Security Treaty

Giriş

Azerbaycan dış politikasında ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler de hayati derecede önem taşımaktadır. Çünkü Azerbaycan bağımsızlığına kavuşma sürecinde Ermenistan'ın toprak iddialarına ve işgalci saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucunda Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'e yakın bir kısmı Ermenistan tarafından işgal edilmiş, toplamda yaklaşık 1 milyon kişi mülteci durumuna düşmüştür.

Özellikle 1990'lı yılların ilk yarısında Azerbaycan, bir yandan bağımsızlığını güçlendirmek, diğer yandan Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununun adil çözümünü sağlamak için çok yönlü ve etkili ilişkiler kurmak zorundaydı. Bu açıdan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile ilişkiler Azerbaycan dış politikasının temel yönlerinden birisini teşkil etmiştir. Bunu ister Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde BDT ile ilişkiler bölümünde kaydedilenlerde, isterse de Azerbaycan yetkililerinin yaptıkları açıklamalarda gözlemlemek mümkündür.

Bağımsızlığın ilk döneminde iç ve dış politikada yaşadığı istikrarsızlık Azerbaycan'ın BDT ile ilişkilerine de yansımıştır. Bu dönemde hem kamuoyu hem de politikacılar arasında Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasının taraftarları ve karşıtları arasında ciddi fikirseller çatışmalar yaşanmıştır. Ama Azerbaycan'ın BDT ile ilgili resmi politikası öncelikle devleti yönetenlerin (devlet başkanlarının ve bazı dönemlerde devlet başkanını yetkilerini vekaleten kullanan parlamento başkanlarının) genel dış politika yaklaşımları, yönetim tecrübesi, uluslararası sisteme bakışları, özellikle eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) ve onun temel mirasçısı olan Rusya Federasyonu'na, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine, Batı devletlerine, Türkiye'ye, eski SSCB coğrafyasındaki entegrasyon süreçlerine dair pozisyonları çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu makalede Azerbaycan'daki iktidarların genel dış politikası çerçevesinde Azerbaycan'ın BDT üyeliği süreci analiz edilecektir. Öncelikle BDT'nin kuruluş sürecine Azerbaycan'ın tutumu üzerinde durulacak, daha sonra ilk dönemde Azerbaycan'ın bu örgütün dışında kalmasının nedenleri, son olarak ise Azerbaycan'ın BDT'ye üyelik süreci değerlendirilecektir.

BDT'nin Kurulması Aşamasında Azerbaycan'ın Bu Örgüte Yaklaşımı

BDT'nin kurulma aşaması aslında aynı zamanda SSCB'nin dağılma aşaması olmuştur. SSCB'nin dağılma aşamasının önemli dinamikleri arasında cumhuriyetlerdeki bağımsızlık hareketleri (her cumhuriyette farklı derecelerde olmak kaydıyla), SSCB'nin dağılması yönünde özellikle ABD liderliğinde yürütülen faaliyetler ve aynı zamanda SSCB yönetimindeki bazı kişilerin SSCB'nin “doğal ömrünü başa vurmaya üzere” olduğuna ilişkin inancı önemli yer tutmaktaydı.

Buna rağmen hem Moskova yönetiminde hem de cumhuriyetlerde SSCB'nin varlığını sürdürmesi yönünde ciddi çaba sarf edenler, cumhuriyetlerin bağımsızlık mücadelesi yönündeki mücadelelere ciddi direniş sergileyenler de mevcut olmuştur. Moskova'daki güçlerin 1991 yılının Ağustosundaki başarısız darbe girişiminden sonra SSCB'nin dağılma süreci hızlanmıştır. Bu hızlanmayla birlikte daha önceden tam bağımsızlığını ilan etmiş 3 Baltık cumhuriyetine (Letonya, Litvanya, Estonya) diğer cumhuriyetler de katılmaya başlamıştır.

30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin (parlamento) olağanüstü toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Bildirgesi kabul edilmiştir. Bildiride Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının Birleşmiş Milletler

üyesi devletler tarafından tanınması ve BM'ye kabul edilmesi arzusu da vurgulanmıştır. Azerbaycan parlamentosunun aynı gün kabul ettiği başka bir kararda ise Azerbaycan'ın bazı SSCB cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıdığı kaydedilmiş ve onlara da Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımaları yönünde çağrı yapılmıştır (E-qanun, 1991).

Bu kararlara rağmen Azerbaycan'ın o günkü yönetimi SSCB'nin dağılması sürecine ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına ilişkin kesin bir kanaate sahip olmamıştır. Genel olarak ülkedeki siyasal güçler arasında en kısa zamanda tam bağımsızlığı savunanlar, bağımsızlığa aşamalı şekilde kavuşmayı önerenler ve aslında SSCB'de kalmanın doğru yol olduğunu (büyük olasılıkla, SSCB'nin asla dağılmayacağına olan inançtan hareketle) ileri sürenler mevcut olmuştur. Bu koşullar altında 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Bildirgesi'ni kabul etmiş ve bu bildirme daha sonra (29 Aralık 1991 tarihli) halk oylaması ile onaylanmıştır. Buna kadar ise Moskova'da 5 Eylül 1991 tarihinde "Geçiş döneminde SSCB yönetimi ve devlet organları" hakkında kanun kabul edilmiş ve SSCB'yi yönetmek üzere SSCB Devlet Konseyi kurulmuştu (Zakon.7law.info, 1991). Yeni kurum 6 Eylül 1991 tarihinde 3 Baltık cumhuriyetinin bağımsızlığını tanıma kararı almıştı. Yani SSCB'nin dağılması süreci aslında Moskova'nın da kabul ettiği bir sürece dönüşmeye başlamıştı. 8 Aralık 1991'de Belarus'un başkenti Minsk'te Rusya, Ukrayna ve Belarus liderleri "Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasına dair Anlaşma" imzalayarak SSCB'nin ömrünün sona erdiğini ilan etmiştir (yine de SSCB'nin resmen dağılma tarihi olarak Mihail Gorbaçov'un SSCB cumhurbaşkanlığından istifa ettiği 25 Aralık 1991 tarihi kabul edilmektedir). Boris Yeltsin, Leonid Kravçuk ve Stanislav Şuşkeviç tarafından imzalanan Belovejsk Antlaşması'nda SSCB'nin dağılmasının kaçınılmazlığından, bu nedenle de bu üç ülkenin kendi aralarındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri güçlendirmek için BDT'yi kurduklarından, SSCB'nin tüm mülkiyetinin eski Sovyet cumhuriyetleri arasında paylaşılmasının zorunluluğundan bahsedilmekteydi (Cis.minsk.by, 1991).

Bu aşamada Azerbaycan yönetimi daha çok SSCB'nin herhangi şekilde devam edeceğine olan inancıyla merkezde yaşanan süreçlerin içinde yer almaya çalışmakta, hemen ve tam bağımsızlık taraftarları ise SSCB'den ve SSCB çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan yapılardan uzak durulması gerektiğini savunmaktaydı. Dönemin Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Mütellibov 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da gerçekleştirilmesi

planlanan toplantıda BDT'ye katılım anlaşmasını imzalama arzusunun açıkça ifade etmekteydi. Fakat toplumda ve siyasal güçler arasında Mütellibov'un bu düşüncesine karşı ciddi bir muhalefet mevcuttu. Bu durumda Azerbaycan parlamentosu devlet başkanının hareket alanını sınırlandırmak amacıyla BDT ile ilişkiler konusunda özel bir karar kabul etmişti. 20 Aralık 1991 tarihli ve 32 sayılı kararda şunlar kaydedilmiştir (Preslib, 1991):

“Anayasa, dışışleri ve ekonomi komisyonlarının Bağımsız Devletler Topluluğuna ilişkin görüşlerini dikkate alan Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Ulusal Konseyi karara almıştır:

1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mevcut mevcut koşullarda Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmasının uygun görülmesin.”

Kararın ikinci maddesinde, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında bulunan Sovyet Silahlı Kuvvetleri birliklerinin statüsünü belirlemek amacıyla Azerbaycan devlet başkanına Bağımsız Devletler Topluluğu ile görüşmeler yapma yetkisi verilmişti.

Azerbaycan parlamentosunun bu kararına rağmen Devlet Başkanı Ayaz Mütellibov 21 Aralık 1991 tarihinde Alma-Ata Deklarasyonu'na imza atmıştır (Qasımlı, 2015: 505). Bu adım, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya ile birlikte BDT'ye katılım anlaşmasını imzalamaları anlamına gelmekteydi. Alma-Ata Deklarasyonu ile eski SSCB cumhuriyetleri iç ve dış siyasetin farklı alanlarında iş birliği yapmak, aynı zamanda siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerini daha da geliştirmek niyetlerini beyan etmişlerdi.

Bu aşamada bir yandan Azerbaycan Ermenistan'ın saldırılarına maruz kalmakta ve bu saldırılara Güney Kafkasya'daki eski Sovyet askeri birlikleri destek vermekte, diğer yandan Azerbaycan genelinde çok ciddi siyasal gelişmeler yaşanmaktaydı. Ayaz Mütellibov hem SSCB'nin tam dağılacağına inanmadığı için, hem de iç siyasi süreç ve Ermenistan saldırıları karşısında Moskova'dan destek almak istediği için BDT'ye katılmak amacındaydı. Ama ciddi siyasal muhalefet, ciddi toplumsal tepki, parlamentodaki imkanlarının sınırlı olması, özellikle de Ermenistan ordusunun gerçekleştirdiği işgal ve işlediği katliamlar Ayaz Mütellibov'a isteklerini gerçekleştirme olanağı vermemekteydi.

25-26 Şubat 1992 tarihlerde Ermenistan tarafının işlediği Hocalı Soykırımı Ayaz Mütellibov iktidarının toplumsal tabanının neredeyse tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu soykırımın gerçekleştirilmesi sırasında Ermenistan silahlı birlikleri SSCB döneminde Hankendi (Stepanakert) şehrinde yerleştirilmiş olan

366. motorize alayının zırhlı araçlarını kullanmış, ayrıca asker ve subaylarından da destek almıştır (President.az, 2016). Soykırımı ilişkin bilgiler Azerbaycan toplumundan 2 gün saklanmıştır. 27 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan tarafı Moskova’da BDT’ye ilişkin bazı yeni belgeleri imzalamıştır. Bundan bir gün sonra Hocalı Soykırımına ilişkin bilgilerin Azerbaycan kamuoyuna yansması ve bazı görüntülerin televizyonda yayınlanmasıyla birlikte ciddi toplumsal tepkiler ortaya çıkmıştır. Büyük kalabalıkların katılımıyla gerçekleştirilen yoğun protesto gösterileri ve parlamentonun göstericilerin kuşatması altında kalması Devlet Başkanı Ayaz Mütellibov’un 6 Mart 1992 tarihinde istifa etmesiyle sonuçlanmıştır (Safı ve Aslanlı, 2017: 4). Aynı gün Azerbaycan Parlamentosu Başkanı seçilen Yagub Memmedov devlet başkanının yetkilerini de vekaleten kullanmaya başlamıştır.

Yagub Memmedov döneminde Azerbaycan’ın kesin dış politika çizgisinden bahsetmek mümkün değildir. Yagub Memmedov’un Azerbaycan’ı yönettiği dönem daha belirsizlikler, arayışlar ve bir sonraki aşamaya (devlet başkanlığına) geçiş için girişimler dönemi olmuştur. Bu aşamada Rusya ile ilişkilerde ihtiyatlı davranılmış, BDT çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi konusuna sıcak yaklaşılmamıştır. Ayaz Mütellibov’un 21 Aralık 1991’de imzaladığı BDT’ye katılım anlaşması Yagub Memmedov döneminde parlamento tarafından onaylanmamıştır. Yagub Memmedov 21 Mart 1992 tarihinde Kiev’de düzenlenen BDT devlet başkanları zirve toplantısına katılmamış, bu dönemde Azerbaycan yetkilileri BDT ile ilgili her hangi bir belgeye imza atmamıştır (Cafersoy, 2001: s. 290). Yagub Memmedov, zaman zaman Rusya’nın Azerbaycan’la ilgili politikasını değerlendirirken, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı işgalci politikasını desteklediği için Rusya’yı eleştirmiştir. Bu süreç Azerbaycan Halk Cephesi’nin iktidarına kadar devam etmiştir.

Ebulfez Elçibey Yönetimi Zamanında Azerbaycan’ın BDT Politikası

Bu arada Mart 1992 sonlarında Azerbaycan parlamentosunda yapılan görüşmeler sonunda 7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan’da cumhurbaşkanlığı seçiminin gerçekleştirilmesi doğrultusunda karar alınmıştı. Seçime kısa süre kala, 14 Mayıs 1992 tarihinde Ayaz Mütellibov Azerbaycan Ali Sovyeti’ni (yetkilerini geçici organ olan Ulusal Konsey’e devretmiş Azerbaycan parlamentosu) toplamış, Devlet Başkanı olarak görevine geri döndüğüne ilişkin karar almıştır. İddiaya göre Ayaz Mütellibov’un temel amaçlarından birisi 15 Mayıs 1992’de Taşkent’te yapılması planlanan BDT

zirvesine katılarak, Azerbaycan'ın BDT üyeliğini onaylamak ve iktidarını sağlamlaştırmak üzere Rusya ordusundan destek almak olmuştur. Fakat kitlesel protestolar sonucunda Ayaz Mütellibov 15 Mayıs 1992 günü önce Cumhurbaşkanlığı Sarayını, daha sonra ise Azerbaycan'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Cafersoy, 2001: 45). Bundan sonraki aşamada Azerbaycan'da iktidar fiili olarak Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) eline geçmiştir. 18 Mayıs 1992'de AHC Yönetim Kurulu Üyesi İsa Gember Azerbaycan Parlamentosu Başkanı seçilmiştir. Kendisi yeni devlet başkanı göreve başlayınca kadar (17 Mayıs – 16 Haziran 1992 tarihlerinde) devlet başkanlığı görevine de vekalet etmiştir. İsa Gember'in yönetimi zamanında Azerbaycan BDT'ye sıcak bakmamıştır. Yine de İsa Gember'in bazı açıklamalarında Azerbaycan'ın BDT konusundaki tutumunun Rusya'nın Karabağ sorununa ilişkin politikalarına göre belirleneceği hususu vurgulanmıştır.

7 Haziran 1992 tarihli devlet başkanlığı seçimini AHC'nın lideri Ebulfez Elçibey kazanmıştır. AHC ve onun lideri Ebulfez Elçibey henüz muhalefetteyken Azerbaycan'ın BDT üyeliğine kesin şekilde karşı çıkmaktaydı. Bu politika AHC iktidarı döneminde de devam ettirilmiştir. Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin göreceli olarak daha gergin niteliğe sahip olduğu bu aşamada BDT ile ilgili süreçlerden uzak durulmuş, eski Sovyet cumhuriyetleri ile ikili ilişkilere (bazen de BDT kapsamında olmayan çok taraflı ilişkilere) ağırlık verilmiştir. Bu aşamada uzun süreden beri devam eden bir belirsizliğe de son verilmiş ve Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliği ile ilgili tam resmi görüş ortaya konmuştur. Azerbaycan parlamentosunun 7 Ekim 1992 tarihli ve 323 sayılı kararıyla “21 Aralık 1991 tarihinde Alma-Ata kentinde Azerbaycan Cumhuriyeti adına imzalanan Bağımsız Devletler Topluluğu Anlaşması'nın onaylanmayacağı” kesin bir dille ifade edilmiştir (E-çanun, 1992).

Azerbaycan parlamentosu bu kararı alırken Rusya ile ilişkileri, Karabağ sorununa ilişkin gelişmeleri ve Rusya'nın olası tepkilerini de dikkate almıştır. Karardan kısa süre sonra, 12 Ekim 1992 tarihinde Moskova'da Rusya ve Azerbaycan arasında “Dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenlik hakkında” anlaşma imzalanmıştır (Azerbaycan, 1992). Moskova'daki Yeltsin-Elçibey görüşmesinde BDT konusu da değerlendirilmiş, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebele Elçibey bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin genel önemine değinmiş ve ikili çerçevedeki ilişkilere daha fazla önem verdiklerini vurgulamıştır.

Ebulfez Elçibey iktidarı BDT'yi tamamen yok saymıyor, sadece onun bir parçası olmak istemiyordu. Nitekim Elçibey döneminde BDT ile ilişkiler bağlamında belli hukuki düzenlemelere

yer verilmiştir. Örneğin, Azerbaycan Cumhuriyeti milli para biriminin dolaşıma sokulmasına ilişkin Azerbaycan Devlet Başkanı'nın 15 Temmuz 1992 tarihli kararında Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı Rahim Hüseyinov'a ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sekreteri Penah Hüseyinov'a ilgili tüm konular hakkında Rusya ve BDT'nin Bankalar Arası Koordinasyon Konseyi ile görüşmeler yapma yetkisi verilmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanı'nın 25 Temmuz 1992 tarihli kararında BDT Birleşik Silahlı Kuvvetleri kadrosunda yer alan Azerbaycanlı asker ve subayların 30 gün içerisinde ülkeye geri çağırılmalarını sağlamak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı görevlendirilmiştir.

Ama genellikle Elçibey yönetimi döneminde Azerbaycan yetkililerinin sık sık Rusya karşıtı söyleme sahip olmaları, hazırlanan petrol anlaşmalarında Rusya'ya pay verilmemesi ve Batı şirketlerinin bölgeye getirilmesi, BDT'ye katılmama politikasının sürdürülmesi ve Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması Azerbaycan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi için önemli adımlar olsa da Rusya'yı sıkı rahatsız etmiştir. Bunlara 1993 yılının başlarından itibaren Rusya'nın dış politikasında "yakın çevre doktrini"nin uygulanmaya başlaması da eklendiği zaman Rusya'nın Azerbaycan ile ilgili politikasının ne kadar agresif bir nitelik alacağını tahmin etmek mümkündür. Nitekim bu dönemde Rusya tarafından desteklenen Ermenistan ordusunun Azerbaycan'a yönelik saldırıları yoğunlaşmış, Azerbaycan genelinde bazı silahlı grupların hükümet aleyhine isyan girişimleri başlamış, Azerbaycan'ın bazı bölgeleri devletin kontrolü dışına çıkmış, Azerbaycan iç savaş tehlikesi yaşamıştır. Bu koşullar altında Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey ülkedeki olumsuz gidişatı değiştirmek adına çabaları birleştirmek için Nahçıvan Ali Meclisi Başkanı Haydar Aliyev'i Bakü'ye davet etmiştir. Haydar Aliyev 15 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti (parlamentosu) Başkanı seçilmiştir.

Haydar Aliyev Yönetiminin BDT Politikası

Haydar Aliyev daha 15 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı seçildiği oturumdaki konuşmasında şunları kaydetmişti: (Mehdiyev ve Orucov, 1997: 11).

"Dış politika alanında geçen bir yıllık dönemde ciddi çalışmalar yapılmıştır. Fakat yapılması gereken işler daha da fazladır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin demokratik bir devlet olarak tüm devletlerle eşit düzeyde ilişkilere sahip olması gerektiğine inanıyorum. Diğer devletlerin iç siyasi

yapısına, iç siyasetinin yönüne bakmaksızın biz kendileriyle normal ilişkiler kurmak durumundayız. Öncelikle, bizim yakın komşularımızla gerekli kültürel, ekonomik, siyasi ilişkilerin kurulması gerekmektedir... Hiç kuşkusuz ki, Rusya ile Azerbaycan arasında bağımsızlığa saygı ve eşitlik ilkesi temelindeki ilişkiler bundan sonra daha da iyi, daha da geniş ve daha da etkin bir biçimde sürdürülmelidir. Eski Sovyetler Birliği'nin parçaları olan, günümüzdeki bağımsız tüm devletlerle, Ukrayna, Belarus, Gürcistan, Orta Asya devletleri, Kazakistan, Baltık devletleri ve Moldova ile daha kapsamlı ilişkiler kurmamız gerekiyor. Bu bizim için çok gereklidir. Çünkü bu devletlerle bizim ekonomik ilişkilerimiz, kültürel ilişkilerimiz, insani ilişkilerimiz uzun yıllar, hatta yüz yıllar boyunca çok yakın olmuştur. Bunları kıramayız. Aksine, daha da geliştirmemiz gerekiyor. Şüphe yok ki, bu tarz bir dış siyaset Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız devlet olarak ayakta kalmasına ve gelişmesine yardımcı olacaktır.

Aslında Haydar Aliyev'in bu konuşmasında hem Azerbaycan'ın gelecekteki genel dış politikasının, hem de özel olarak eski Sovyet cumhuriyetleri ile ilişkilerinin çizgileri ortaya konmuştur.

Haydar Aliyev Azerbaycan Parlamentosu Başkanı seçildikten sonra yabancı ülke temsilcileri ile ilk görüşmesini 16 Haziran 1993 tarihinde Rusya'nın Azerbaycan'daki Büyükelçisi Valter Şonia ile gerçekleştirmiştir. Elçibey dönemindeki Batı yanlısı politikalardan uzaklaşılmasının en önemli göstergesi 22 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan'daki Batılı petrol şirketlerinin faaliyetlerinin durdurulmasıdır (Cafersoy, 2000: 23). Haydar Aliyev'in ilk adımlarının temel amacı Rusya'nın memnuniyetsizliği ve tepkilerini mümkün olduğunca azaltmak olmuştur. Nitekim ilk aşamadaki bu tarz adımlardan sonra Azerbaycan, bugüne kadar da devam eden dengeli dış politika çizgisini tercih etmiş ve devam ettirmiştir.

Haydar Aliyev 6 Temmuz 1993 tarihinde Rusya'nın "Ostankino" devletlerarası televizyon şirketine verdiği röportajda "Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin mevcut durumundan memnun musunuz, ekonomik ve siyasi açıdan ilişkilerin geleceğini nasıl

görüyorsunuz?” sorusunu şöyle cevaplandırmıştır (Mehdiyev ve Orucov, 1997: 29-30):

Azerbaycan bağımsız bir devlet ve bundan sonra asla herhangi başka bir devletin sınırları içerisinde yer almalı, hiçbir ülkenin sömürgesi olmamalıdır. Artık farklı bir dönemdeyiz. Ben Azerbaycan'ı gelecekte özgür, bağımsız devlet olarak görüyorum. Fakat demokratikleşme, siyasi çoğulculuk yoluyla, piyasa ekonomisi yoluyla, tüm ülkelerle, hem batı hem de doğu ülkeleriyle iyi ilişkilere sahip olarak kendi yolunu izlemelidir. Özgür ve bağımsız devlet olarak Azerbaycan, kuşkusuz tüm ülkelerle eşit, karşılıklı yarar sağlayacak ilişkiler geliştirmelidir. Doğal olarak özellikle de komşularıyla. Tabii ki, Rusya büyük ülkedir. Azerbaycan'ın kuzey komşusudur. İlâveten şunu da unutmamak gerekir ki, Rusya ve Azerbaycan'ı birbirine neredeyse iki yüz yıllık tarih bağlıyor. Bütün bu dönem boyunca hem kültürde, hem ilimde, hem eğitimde, hem ekonomide, hem de bireylerin özel hayatında karmaşık ilişkiler kurulmuştur. Ben Azerbaycan ile Rusya arasındaki ilişkilerin mevcut durumunun tatmin edici düzeyde olmadığını düşünüyorum. Tarihi ilişkileri, karşılıklı ekonomik çıkarları, birlikte yaşadığımız bölgenin genel çıkarlarını temel alarak bu ilişkilerin düzeyini daha da yükseltmemiz gerekiyor.

Görüldüğü üzere Haydar Aliyev bu açıklamasında Rusya ile ilişkilerin iyileştirilmesine önem verileceğini özel olarak vurgulanmış, ama sorunun cevabına tam bağımsızlık vurgusu ile başlamıştır. Doğrudan BDT ile ilişkiler konusundaki ilk resmi açıklamayı ise Haydar Aliyev gazeteci yazar Alexander Prohanov'a verdiği röportajda yapmıştır. Haydar Aliyev açıklamasında Azerbaycan'daki ekonomik durumun gelişmesi için piyasa ekonomisine geçişin şart olduğuna inancını vurguladıktan sonra, bu bağlamda diğer ülkelerle, özellikle de yılların deneyimi dolayısıyla BDT ülkeleri ile ilişkilere ve onların deneyimlerine önem verdiklerini kaydetmiştir. Haydar Aliyev Azerbaycan pazarının kapılarının karşılıklı yarara dayanan iş birliği yapmak isteyen herkese açık olduğunu da ifade etmiştir.

Yapılan görüşmelerin ardından Eylül 1993 başlarında Azerbaycan'ın BDT'ye üye olacağını işaretleri ortaya çıkmıştır. 3 Eylül 1993 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu BDT üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarının Moskova'da gerçekleştirilecek olan toplantısına Azerbaycan heyetinin katılmasına ilişkin kararı kabul etmiştir. Kararda, "Azerbaycan Devlet Başkanının yetkilerini vekaleten yürüten Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev başta olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti Heyetinin" Moskova'da gerçekleştirilecek olan zirveye katılarak Azerbaycan adına görüşmeler yapmasına ve gerekli belgeleri imzalamasına izin verildiği kaydedilmiştir. Bu karardan, büyük bir ihtimalle Azerbaycan'ın çok yakın zamanda BDT'ye üye olacağı sonucunu çıkarmak mümkündür.

6-8 Eylül 1993 tarihlerinde Haydar Aliyev başta olmak üzere Azerbaycan heyetinin Rusya Federasyonu'na resmi ziyareti gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan parlamentosunun kararı sonrasında ve BDT zirvesi öncesinde yapılan bu ziyarette temel amaç Rusya ile ilişkileri rayına sokmak ve bu çerçevede BDT'ye üyelik konusuna kesinlik kazandırmak olmuştur. Haydar Aliyev 6 Eylül'de Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Rusya Federasyonu Parlamento Başkanı Ruslan Hasbulatov, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev, Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Çernomirdin ve diğer yetkililerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Dış politikada dengeyi dikkate alan ve Türkiye ile ilişkilere de önem veren Haydar Aliyev 8 Eylül'de Moskova'da resmi ziyarette bulunan Başbakan Tansu Çiller ile de görüşmüştür (Preslib, 1993: 3).

Haydar Aliyev ve yakın ekibinin BDT konusundaki görüşleri netleşse de Azerbaycan kamuoyu için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Genel tabloya göre BDT'ye üyelikle ilgili Azerbaycan'da kamuoyunda olumsuz görüşler ciddi düzeydeydi. Aynı zamanda Azerbaycan'da iç istikrar tam sağlanamamış, Ermenistan'ın işgalci saldırıları da tüm hızıyla sürmekteydi. Bu nedenle de Azerbaycan Parlamentosunun 3 Eylül 1993 tarihli kararıyla Haydar Aliyev başta olmak üzere Azerbaycan heyetinin BDT'ye katılım konusunda gerekli belgeleri imzalamasına izin verilmiş olmasına rağmen, kamuoyundaki karmaşık durumu dikkate alan Haydar Aliyev bir adım daha atarak, parlamentonun Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliği ile ilgili tutumunu kesinleştirmesini istemiştir. Konu 13, 14 ve 20 Eylül 1993 tarihlerinde Azerbaycan parlamentosunda bir kez daha geniş bir biçimde görüşülmüş ve 20 Eylül 1993 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılması hakkında kararı"ni kabul etmiştir (Azerbaycan Respublikası

Milli Meclisi, 1993). Kararda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsız Devletler Topluluğu'na ve Bağımsız Devletler Topluluğu Kolektif Güvenlik Antlaşması'na katılmasının gerekçeleri olarak Azerbaycan halkının yüksek çıkarları, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nda yer alan devletlerin tarihi ilişkileri, bu devletlerle siyasi, ekonomik, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer ilişkilerin geliştirilmesi hedefi kaydedilmiştir (Azerbaycan Respublikası Milli Meclisi, 1993).

Tüm bu görüşme ve kararların ardından Azerbaycan'ın 24 Eylül 1993'te Moskova'da yapılması planlanan BDT ülkeleri devlet ve hükümet başkanları zirve toplantısında yer alması ve BDT'ye katılım belgelerini imzalayacağı kesinlik kazanmıştır. Bu dönemde Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın BDT'ye katılımının ülkenin bağımsızlığını sınırlandırmayacağını ve dengeli dış politika çizgisine sadık kalacağını göstermek için bazı adımlar da atmıştı. Örneğin, iki Moskova ziyareti arasındaki sürede (8 Eylül ile 23 Eylül arasında) Almanya, ABD, Bulgaristan, Türkiye, İngiltere ve Mısır heyetlerini, ABD'nin Azerbaycan'daki büyükelçisini ve BM temsilcisini kabul etmiş, İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile telefon görüşmeleri yapmıştır. Konunun Azerbaycan kamuoyunda yoğun bir biçimde tartışılması sağlanmıştır. Kamuoyunun desteğini arttırmak için Haydar Aliyev 22 Eylül 1993 tarihinde parlamentoda gençlerin temsilcileriyle, 28 Eylül 1993 tarihinde ise Bakü'deki çeşitli kamu kurumlarının ve fabrikaların memur ve işçi temsilcileriyle görüşmüştür. Haydar Aliyev yaptığı görüşmelerde konunun kamuoyunda, özellikle de bilim ve eğitim merkezlerinde geniş bir biçimde tartışılması için gerekli koşullar oluşturulduğunu, farklı düşünenlerin ve karşı çıkanların da bulunduğunu, ama genel kanaatin Azerbaycan'ın BDT üyeliğinin faydalı olacağı yönünde olduğunu kaydetmiştir. Farklı düşünenleri ve muhalifleri özellikle vurgulaması Haydar Aliyev'in BDT'ye ve Azerbaycan dış politikasına genel bakışının bir parçasıydı. Haydar Aliyev, bu kararın ciddi bir muhalefete rağmen, ama aynı zamanda ciddi bir beklentiyle (eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerin rayına sokulması ve Rusya Federasyonu'nun Karabağ sorununa ilişkin politikasının değişmesi) alınmış olduğunu vurgulamaktaydı.

24 Eylül 1993 tarihinde Haydar Aliyev Kremlin'de Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasına ilişkin belgeleri imzalamış ve BDT Devlet Başkanları Konseyi toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BDT'ye üyeliğine ilişkin karar kabul edilmiştir. Azerbaycan Kolektif Güvenlik Antlaşması'nı, Ekonomik İttifak

Kurulmasına İlişkin Anlaşmayı ve diğer belgeleri de imzalamıştır (Qasımlı, 2015: 507).

29 Eylül 1993 tarihinde ise Azerbaycan Parlamentosu Azerbaycan heyetinin BDT Devlet Başkanları Konseyi toplantısında yer alması ve BDT Sözleşmesi'ni imzalayarak örgüte katılımıyla ilgili iki ayrı karar kabul etmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanı'nın yetkisini vekaleten kullanan Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Haydar Aliyev başta olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti Heyeti'nin BDT üyesi ülkelerin Devlet Başkanları Konseyi'nin 1993 Eylül 24'de Moskova'da yapılan toplantısında yer almasının sonuçlarına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin 715 sayılı kararında parlamento tarafından Haydar Aliyev'e kuvvetli destek vurgulanmıştır (Qasımlı, 2015: 507). Aynı gün Azerbaycan parlamentosu tarafından alınan 716 sayılı kararda BDT Sözleşmesi'nin imzalanması ve örgüte katılım kararları onaylanmıştır (E-qanun, 1993). Her iki kararda BDT'ye katılım sürecinin bağımsızlığı güçlendireceğinin altı özellikle çizilmiştir.

Yukarıda ifade edilenler ile birlikte Azerbaycan BDT'ye tam üye olmuştur. Fakat gerek yurt içinde gerekse yurt dışında, BDT'ye üyeliğin Azerbaycan'ın bağımsızlığının kaybedilmesine ya da "Azerbaycan'ın eski sisteme" dönmesine neden olacağı iddiaları yüksek sesle dillendirilmeye devam edilmiştir. Muhalifler BDT'yi Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerini kontrolü altında tutmaya çalıştığı bir örgüt olarak tanımlamış ve Haydar Aliyev iktidarının bu kararının Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolü altına dönmesi anlamına geldiğini iddia etmiştir. Bu dönemde BDT ülkelerinin sınırlarının Rusya tarafından korunması konusu da tartışılmaya başlanmıştır. Fakat Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev bu iddiaları sürekli olarak reddetmiştir. Haydar Aliyev özellikle devlet başkanlığı seçimlerinin ardından, 10 Ekim 1993 tarihinde Bakü'deki Cumhuriyet Sarayı'nda gerçekleştirilen yemin töreninde yaptığı konuşmada BDT'ye katılım ve eski Sovyet alışkanlıklarına dönüş iddiasıyla ilgili olarak şunları kaydetmiştir (Mehdiyev ve Orucov, 1997: 207):

1. Bazı çevreler Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasını tehlikeli bir durum olarak yansıtmaya çalışıyorlar. Bu, yanlış bir düşüncedir. Azerbaycan BDT'de bağımsızlığını daima koruyacak ve BDT'ye katılmak Azerbaycan'ın bağımsızlığına kesinlikle halel getirmeyecektir.
2. Azerbaycan bağımsız bir devlet gibi demokratik yolla ilerleyecek, uluslararası sisteme ve demokrasiye sadık kalacaktır.

3. Azerbaycan'da komünist ideoloji ve komünist rejim bir daha geri gelmeyecektir.
4. Azerbaycan Cumhuriyeti bundan sonra hiçbir zaman başka bir devletin sınırları içinde olmayacak ve başka bir devletin etki alanına girmeyecektir.

Sonuç

Sonuç olarak BDT'ye üyelik sürecini Azerbaycan'ın genel dış politikasının bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. BDT'nin kuruluşundan Azerbaycan'ın bu örgüte üye olduğu aşamaya kadar çeşitli dönemlerde Azerbaycan'a yönetmiş olan Ayaz Mütellibov, Yagub Memmedov, İsa Gember, Ebulfez Elçibey ve Haydar Aliyev'in genel dış politika anlayışları, eski SSCB'ye yaklaşımları, Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetleri ile ilişkilere verdikleri önem, riskleri ve fırsatları değerlendirme yetenekleri çerçevesinde BDT ile ilgili politikaları da belirlemiştir. Çeşitli bakış açılarına göre BDT ile ilişkiler Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarla ilişkilerinin, Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikasının, Azerbaycan'ın Rusya ile ilişkilerinin, Azerbaycan'ın belli dış baskıları azaltma politikasının, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü koruma politikasının ya da Azerbaycan'ın eski Sovyet cumhuriyetleri ile ilişkilerin bir parçası olarak önem taşımıştır. BDT karşıtları ise bu örgütü Rusya'nın eski SSCB'yi canlandırma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirmiş ve Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliğine bütünüyle karşı çıkmıştır.

Yukarıda ifade edilenler çerçevesinde özellikle Ebulfez Elçibey'in devlet başkanlığı döneminde BDT karşıtlığı dikkat çekmiş, Haydar Aliyev'in iktidarı zamanında ise Rusya kaynaklı iç istikrarsızlıkları gidermeye ve Ermenistan'ın işgalci saldırılarını durdurmaya katkı sağlayacağı gerekçesiyle Azerbaycan BDT'ye katılmıştır. İster katılım sürecinde, isterse de sonraki aşamada dengeli dış politikanın sürdürüleceği ve bağımsızlıktan asla taviz verilmeyeceği vurgulanmıştır. Nitekim, daha sonraki aşamalarda Rusya'nın genel olarak Azerbaycan'a yönelik politikaları ve Karabağ sorununa ilişkin tutumu konusunda arzuladıkları tam gerçekleşmeyince Azerbaycan Rusya Federasyonu'nun büyük önem verdiği Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nden çekilmiş, BDT'ye katılımını sınırlandırmış, Rusya ve BDT merkezli diğer entegrasyon süreçlerine mesafeli yaklaşmaya başlamıştır.

Kaynakça

- Azərbaycan (1992), “Dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında müqavilə imzalanmışdır”, 14 Ekim.
- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi (1993), “Azərbaycan Respublikasının Müstəqil Dövlətlər Birliyinə qoşulması haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı, 20 sentyabr 1993-cü il”, <http://www.meclis.gov.az/?/az/topcontent/60> Erişim: 20.01.2017
- CAFERSOY, Nazim (2000), *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye; Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2000)*, ASAM, Ankara Yayınları, Ankara, 2000.
- CAFERSOY, Nazim (2001), “Bağımsızlığın 10. Yılında Azərbaycan-Rusya İlişkileri”, *Avrasya Dosyası, Azərbaycan Özel*, Cilt 7, Sayı 1, İlbahar 2001, s. 286-318.
- CAFERSOY, Nazim (2001), *Elçibey Dönemi Azərbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara.
- Cis.minsk.by (1994), “Соглашение о создании Содружества Независимых Государств, 8 декабря 1991 года”, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1> Erişim: 26.02.2017
- Editörler: MEHDİYEV, Ramiz ve ORUCOV, Hidayet (1997), *Heydər Əliyev: Müstəqilliyimiz əbədidir (Birinci kitab iyun, 1993 - may, 1994)*, Azərneşr, Bakü.
- E-qanun (1991), “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Bəyannaməsi, 30 avqust 1991”, <http://www.e-qanun.az/framework/6592>, Erişim: 03.05.2016
- E-qanun (1992), “Müstəqil Dövlətlər Birliyi haqqında Saziş barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı, 7 oktyabr 1992-ci il”, <http://www.e-qanun.az/framework/7797> Erişim: 03.05.2016
- E-qanun (1993), “Müstəqil Dövlətlər Birliyinin Nizamnaməsinə Azərbaycan Respublikasının qoşulmasının təsdiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı, 29 sentyabr 1993-cü il”, <http://www.e-qanun.az/framework/8585> Erişim: 20.01.2017
- QASIMLI, Musa (2015), *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003)*, II Hisse, Mütercim, Bakü.

- President.az (2016), “Xocalı soyqırımı”, <http://www.president.az/azerbaijan/memories#xocali> Erişim: 26.02.2017
- Preslib (1993), “Xarici Siyasət Fəaliyyətinin Xronikası 1993-cü il”, *Xarici Siyasət Fəaliyyətinin Xronikası 1993-cü il*, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdaresinin Prezident Kitabhanası, http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f4_1.pdf Erişim: 20.01.2017
- Preslib (2017), “Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının Müstəqil Dövlətlər Birliyinə münasibəti haqqında qərarı”, *Dövlət quruluşunun əsaslarına dair digər sənədlər*, http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr4_4.pdf , s. 99, Erişim: 13.12.2016
- SAFI, Ismail ve ASLANLI, Araz (2017), “Russia-Azerbaijan Relations After August 2008”, *International Journal of Russian Studies*, No. 6/1, January, s. 1-14.
- Zakon.7law.info (1991), “Союз Советских Социалистических Республик Закон Об Органах Государственной Власти И Управления Союза ССР В Переходный Период, 5 сентября 1991 года, N 2392-1”, <http://zakon.7law.info/base50/d5ru3475.htm> Erişim: 03.05.2016